

УДК [281.96УАПЦ;262.14(477-25)]"192"

Олеся ЖИТКОВА

Обставини життя та діяльності церковнослужителів УАПЦ у м. Києві (1920-ті рр.)

Досліджено становище автокефальних церковнослужителів у м. Києві впродовж 1920-х рр. Висвітлено, що члени Української автокефальної православної церкви мали труднощі із матеріальним забезпеченням, їх діяльність постійно обмежувалася органами радянської влади. Репресії щодо автокефальних діячів мали постійний характер та здійснювали значний вплив як на можливості розбудови національної православної Церкви, так і на моральний стан її членів.

Ключові слова: УАПЦ, автокефалія, Київ, становище церковнослужителів, репресії

Olesia Zhytkova

Circumstances of life and activity of the UAOC clergy in Kyiv (1920s)

The situation of autocephalous clergy in Kyiv during the 1920s is studied. It is revealed that members of the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church had difficulties with material support, and their activities were constantly limited by the Soviet authorities. Repressions against autocephalous figures were constant and had a significant impact on both the possibilities of building a national Orthodox Church and the moral condition of its members.

Keywords: UAOC, autocephaly, Kyiv, position of clergy, repressions

Впродовж 1920-х рр. православне духовенство України потрапило в нові обставини життя, котрі були обумовлені більшовицькою окупацією українських земель та політикою атеїзації суспільства. Церковнослужителі та священники Української автокефальної православної церкви (УАПЦ) знаходилися під подвійним деструктивним впливом з боку органів радянської влади. По-перше, на них розповсюджувалася загальна репресивна політика щодо духовенства як "класу". По-друге, УАПЦ була осередком національного відродження, а відтак знаходилася під додатковим наглядом з боку більшовиків.

Дослідження становища церковнослужителів УАПЦ у м. Києві впродовж 1920-х рр. дає змогу більш комплексно осягнути негативний вплив політики радянської влади на розвиток національної православної Церкви, а також висвітлити труднощі, з якими доводилося стикатися членам УАПЦ у їх щоденному житті.

Умови життя та діяльності автокефальних діячів у 1920-х рр. у Києві побічно розкриті у працях з історії УАПЦ авторства В. Липківського [6] та Д. Бурка [1], а також у спогадах С. Єфремова [4]. Становище православного духовенства розглянуте у другій частині колективної монографії "Нариси повсякденного життя радянської України в добу непу (1921–1928 рр.)" [8]. Автори охарактеризували умови життя священнослужителів та специфіку їх інтеграції в суспільство в ре-

І. ШТРИХИ ДО БІОГРАФІЇ ДУХОВНИХ ДІЯЧІВ

ліях радянського державотворення впродовж 1920-х рр., у тому числі і на прикладі автокефальних священників. Матеріальне забезпечення безпосередньо київських автокефальних церковнослужителів у межах аналізу становища парафій розкрито у праці О. Житкової “Матеріальне становище автокефальних парафій м. Києва (1920-ті рр.)” [5]. У біографічному довіднику “Репресовані діячі Української Автокефальної Православної Церкви (1921–1939)” І. Бухарєва, В. Даниленко, В. Окіпнюк та І. Преловська подали довідки про 86 церковних діячів, частина з яких у певний час працювали на території Києва [10]. Вивчення біографій цих осіб дає змогу визначити найбільш типові репресивні методи більшовиків щодо членів УАПЦ. Відтак, потребує подальшого дослідження комплексний аналіз становища автокефальних діячів як представників національної православної Церкви саме в межах Києва.

Прагнувши максимально контролювати духовну сферу життя суспільства, радянська влада стала вживати щодо церковнослужителів УАПЦ заходи адміністративного й економічного характеру, а також низку репресивних методів – від залякування до вбивства. Відповідно до нового радянського законодавства, на підконтрольній більшовикам території України з 1919 р. впроваджувалося відокремлення церкви від держави, що на практиці ставило церковнослужителів у повну залежність від державно-партійної влади. Так, на місцях було розгорнуто кампанію реєстрації та обліку духовенства всіх релігійних конфесій, у тому числі духовного та чернечого чинів “слов’ян, автокефалістів, обновленської (живої) церков, починаючи з ченців, черниць, псаломщиків, дияконів і вище [згідно з ієрархічним ступенем]” [8, с. 282–283]. Державно-партійна влада вимагала вказувати в облікових картках вичерпні дані про служителя релігійного культу. Наприклад, відповідно до зразка 1923 р., церковнослужитель мав вказати в реєстраційній картці інформацію про національність і рідну мову, освіту, політичну приналежність, якою мовою здійснює богослужіння та якою мовою має здійснювати богослужіння, майнове становище до та після більшовицького перевороту, де жив, працював і “що взагалі робив” під час діяльності урядів доби Української революції 1917–1921 рр. [8, с. 289–290]. Отже, органи радянської влади формували базу даних щодо національно орієнтованих священників, куди природно потрапляли і діячі УАПЦ.

Для здійснення релігійної практики чи будь-якої організаційної діяльності Всеукраїнська православна церковна рада (ВПЦР), керівний орган Церкви, або окремі парафії та церковнослужителі повинні були отримувати дозволи від більшовиків. Автокефальні діячі були змушені просити згоди на скликання зборів або погоджувати дії у ході цих зборів. Наприклад, в “Інструкціях Всеукраїнської Православної Церковної Ради” щодо скликання I Всеукраїнського православного церковного собору, який відбувся у Києві у 1921 р., обумовлювалося, що собор мав скликатися “з відомою і за згодою належної влади” [9, с. 515].

Організаційна діяльність членів УАПЦ часто безпосередньо контролювалася представниками органів більшовицької влади. Описуючи II Всеукраїнський православний церковний собор, який відбувався у 1927 р. у Києві, громадсько-політичний та культурний діяч С. Єфремов у щоденнику зазначав, що “було два Собори”: “перший

засідав у св. Софії внизу”, а другий “був на хорах, складався з трьох ГПУ-шників” та безпосередньо ухвалював рішення [4, с. 536].

Радянська влада чітко регламентувала богослужбову практику автокефальних священників. Наприклад, Демид Бурко у праці “Українська Автокефальна Православна Церква – вічне джерело життя” зазначав, що митрополит УАПЦ та священник Старокиївської парафії Василь Липківський під час однієї із служб на Київщині, які проводили для поширення ідей автокефалії, у листопаді 1922 р. описував “картину страждань народу, розруху та голоду” через те, що державний устрій “будується без бога” [1, с. 81]. Незабаром після цієї проповіді Державне політичне управління (ДПУ) взяло з В. Липківського підписку про невізд з Києва впродовж двох місяців [1, с. 82].

Діячі УАПЦ намагалися протидіяти адміністративним перешкодам з боку більшовицької влади. Наприклад, у заяві ВПЦР до НКВС від 12 травня 1925 р. зазначалося, що органи радянської влади використовували адміністративні засоби з метою обмеження свободи діяльності церковнослужителів автокефальних громад. На підставі необхідності ведення обліку членів кліру більшовицька влада фіксувала кількість здійснених священнослужителями церковних служб у певному місці, що позбавляло священників “волі відправляти служби Божі по заклику громади” [14, арк. 21–21 зв.].

Поряд із систематичним обмеженням праці впродовж 1920-х рр. церковнослужителі київських автокефальних парафій не мали належного матеріального рівня життя. Ще після Лютневої революції 1917 р. уряд обмежив річне фінансування православної Церкви. Після остаточного встановлення радянської влади в Україні у 1919 р. державне фінансування релігійних інституцій припинилося, відбулася націоналізація церковних будівель та майна, духовенство як стан стали обкладати різноманітними податками.

Згідно з “Положенням про державний прибутково-майновий податок” від 1923 р., священники мали сплачувати відповідний грошовий збір за свою діяльність, а з 1924 р. було передбачено обкладання духовенства прогресивним податком (за сукупністю прибутків). Поряд із державним побором, із представників священницького сану також стягувався 25 % місцевий (т. зв. волосний) податок [8, с. 311–312]. Церковні діячі часто зверталися до органів радянської влади з проханням переглянути реалізацію податкової політики щодо членів причету українських православних громад у Києві. Наприклад, 23 червня 1925 р. Всеукраїнська православна церковна рада надіслала до Київського губернського фінансового відділу клопотання про звільнення від основного оподаткування прибутковим податком священнослужителів УАПЦ Києва у зв’язку з тим, що їх місячне утримання не перевищувало 30–40 крб. [14, арк. 38], а тому вони не могли сплачувати податковий збір. Однак Київський губфінвідділ постановою від 4 липня 1925 р. ухвалив залишити клопотання ВПЦР [14, арк. 37, 38]. Аналогічні відмови церковне керівництво отримувало і після подальших заяв. Відтак, впродовж 1920-х рр. членів кліру київських автокефальних парафій обкладали невідповідними прибуткам податками.

Основним джерелом функціонування української православної Церкви, її парафій та окремих церковнослужителів стали добровільні внески парафій або приватних

І. ШТРИХИ ДО БІОГРАФІЇ ДУХОВНИХ ДІЯЧІВ

осіб [5, с. 206–207]. Значна частка прибутку парафії часто йшла на підтримання власного функціонування, в тому числі і на забезпечення церковнослужителів. Наприклад, у 1920 р. в одному із листів члени ради автокефальної парафії при Софії Київській вказували на “велику потребу в коштах” саме на утримання членів причету собору і хору [13, арк. 11]. Згідно з однією з касових прибутково-видаткових книг Старокиївської парафії, майже всі отримані впродовж 1 серпня 1924 р. – 1 січня 1925 р. гроші витратили на потреби церковної громади. Із 5783 крб 99 коп. прибутку станом на 1 січня 1925 р. залишилось всього 49 крб. 69 коп. Найбільшу частину коштів за вказані п’ять місяців (3870 крб. 92 коп.) вклали в утримання хору і причету парафії при Софійському соборі [3, арк. 2–16].

Більшовицька економічна політика щодо Церкви, котра була спрямована на максимальне обмеження фізичного ресурсу релігійних інституцій та діячів, призвела до низького рівня достатку церковнослужителів. Наприклад, священник Старокиївської парафії М. Грушевський у 1920 р. звертався до ВПЦР з проханням допомогти матеріально його сім’ї, оскільки сам не міг фінансово підтримати родину в зв’язку зі справою організації автокефальних громад “на селах” [11, арк. 6]. На початку 1920-х рр. виїхав з Києва та полишив посаду дяка при Софійському соборі Д. Ходзицький, причиною чого стали “тяжкі матеріальні обставини життя” [12, арк. 6].

Попри негативний вплив політики радянської влади на матеріальне становище автокефальних церковнослужителів Києва впродовж 1920-х рр., здійснювалися спроби облегшити становище кліру УАПЦ. Наприклад, членам парафій виділялися кошти із бюджету церковної громади на сплату встановлених податків. Зокрема, згідно з касовою прибутково-видатковою книгою Старокиївської парафії за 1924–1927 рр., у 1926 р. безпосередньо для сплати податку видали кошти членам приходу М. Хомичевському, Ю. Красицькому [3, арк. 59, 84].

До автокефальних діячів, котрі розбудовували українську православну Церкву в Києві, вже з початку 1920-х рр. представники радянської влади широко використовували тактику психологічного тиску, незаконне позбавлення волі та незаконне позбавлення життя. Василь Липківський у праці “Відродження церкви в Україні. 1917–1930” неодноразово вказував на протиправні методи релігійної політики більшовиків. Наприклад, на одному із зібрань вищого церковного керівництва УАПЦ, яке проходило у 1922 р. у Києві, з метою залякування присутніх було заарештовано священнослужителів Ю. Жевченка та Д. Ходзицького [6, с. 163]. Липківський зазначав, що “Ходзицький просидів місяців зодва, а Жевченко аж дев’ять без усякої вини” [6, с. 163].

Митрополит УАПЦ В. Липківський згадував, що співробітники більшовицьких спецслужб ставилися до нього некоректно. Наприклад, у 1924 р. працівник ДПУ викликав Липківського задля взяття підписки про невіїзд з Києва та поведився з очільником УАПЦ “страшенно брутально, лаяв невідомо нащо, докоряв в контрреволюції” [6, с. 179]. Після цього священнослужитель написав скаргу на працівника на ім’я голови ДПУ УСРР В. Балицького в Харків. Невдовзі Липківського викликали до Харкова і, попри очікування священником негативних наслідків, перепросили за поведінку агента. Характерно, що в середовищі автокефальних діячів сформувалося

чітке розуміння того, що радянська влада намагається максимально обмежити їх діяльність. Відтак, виклик Липківського до столиці сприйняли як потенційну небезпеку: “Всі думали, що це вже на заслання або ув'язнення” [6, с. 179].

Небезпека позбавлення волі для В. Липківського, як і для будь-якого іншого прихильника національної православної Церкви, була цілком реальною. Наприклад, у період системного тиску на керівних діячів УАПЦ у Києві впродовж 1925–1926 рр., більшовики заарештували діяча ВПЦР П. Гордовського, протидиякона УАПЦ та члена ВПЦР В. Потієнка, автокефального священника та члена ВПЦР О. Ярещенка [6, с. 135; 7, с. 90]. Їх обвинувачували в антирадянській агітації, непокоренні владі, приналежності до “антирадянського українського націоналістичного підпілля” та ін. [10, с. 35, 82, 115–116].

Водночас ще з початку 1920-х рр. щодо діячів УАПЦ застосовували фізичну розправу. Задля надання легітимності таким діям більшовики часто використовували обвинувачення в антирадянській діяльності та пропаганді. Наприклад, секретаря ВПЦР (1920–1922) і Старокиївської парафії, секретаря І Всеукраїнського православного церковного собору І. Тарасенка більшовики обвинувачували у контрреволюційній та антирадянській діяльності у справі т. зв. “Козачої Ради Правобережної України”. За обвинуваченням у створенні злочинного угруповання з метою збройного повстання проти УСРР І. Тарасенка та інших підсудних засудили до розстрілу [10, с. 2]. Впродовж 1920-х рр. загроза бути вбитим за переконання для автокефальних церковнослужителів лише наростала, досягнувши своєї кульмінації у другій половині 1930-х рр.

Отже, впродовж 1920-х рр. церковнослужителі УАПЦ м. Києва знаходилися під постійним наглядом та тиском з боку органів державно-партійної влади. Праця автокефальних діячів чітко регламентувалася низкою адміністративних заходів, а безпосереднє здійснення релігійної практики ускладнювалося або навіть унеможлиблювалося недостатнім матеріальним забезпеченням членів причетів київських парафій УАПЦ. Більшовики застосовували до автокефальних церковнослужителів м. Києва репресивні методи – залякування, арешти, вбивства тощо – через що автокефальні церковнослужителі знаходилися у постійній психологічній напрузі. Попри непросте становище, в якому перебували члени УАПЦ, впродовж 1920-х рр. у Києві їм вдалося розбудувати структуру парафій у місті та здійснити низку важливих заходів із українізації та оновлення внутрішньоцерковного життя.

1. Бурко Д. Українська Автокефальна Православна Церква – вічне джерело життя. Саут-Бавнд-Брук: Видавничий Фонд владики Мстислава, митрополита Української Православної Церкви в діаспорі, Оселя св. ап. Андрея Первозванного, 1988. 392 с.

2. Бухарева І. В., Даниленко В. М., Окіпнюк В. М., Преловська І. М. Репресовані діячі Української Автокефальної Православної Церкви (1921–1939): біогр. довід. Київ: “Смолоскип”, 2011. 182 с.

3. Державний архів міста Києва. Ф. 3 (Києво-Софійський кафедральний собор). Оп. 3. Спр. 72 (Касова прибутково-видаткова книга Старо-Київської при Укр. Софіївському Соборі общини. 1924–1927 рр.).

4. Єфремов С. О. Щоденники, 1923–1929 / [упоряд. О. І. Путро, Т. В. Вересовська, В. А. Кучмаренко, Л. Ю. Портнова, Л. І. Стрельська]. Київ: ЗАТ “Газета “Рада”, 1997. 848 с.

I. ШТРИХИ ДО БІОГРАФІЇ ДУХОВНИХ ДІЯЧІВ

5. Житкова О. Матеріальне становище автокефальних парафій м. Києва (1920-ті рр.). *Православ'я в Україні*: зб. за матеріалами VIII Міжнар. наук. конф. “Українська Церква в історії українського державотворення”. До 100-ліття Української революції, державного органу в справах релігій та боротьби за автокефалію. Київ: Київська православна богословська академія, 2018. С. 204–212.

6. Липківський В. Відродження церкви в Україні. 1917–1930. Торонто: Українське видавництво “Добра книжка”, 1959. 335 с.

7. Мартирологія Українських Церков: у 4 т. Балтимор; Торонто: Українське видавництво “Смолоскип” ім. В. Симоненка, 1987. Т. I: Українська православна церква. Документи, матеріали, християнський самвидав України / [упоряд. О. Зінкевич, О. Воронин]. 1207 с.

8. Нариси повсякденного життя радянської України в добу непу (1921–1928 рр.): кол. моногр.: в 2 ч. / [відп. ред. С. В. Кульчицький]. Київ: Інститут історії України НАН України, 2010. Ч. 2. 382 с.

9. Перший Всеукраїнський Православний Церковний Собор УАПЦ 14–30 жовтня 1921 року: документи і матеріали / [упор. Г. М. Михайличенко, Л. Б. Пилявець, І. М. Преловська]. Київ; Львів: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 1999. 560 с.

10. Суд над украинской контр-революцией. *Пролетарская правда*. Киев, 1922. № 193(306).

11. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). Ф. 3984 (Українська автокефальна православна церква). Оп. 1. Спр. 14 (Інформації інструкторів в справі організації українських православних парафій. 1920 р.).

12. ЦДАВО України. Ф. 3984 (Українська автокефальна православна церква). Оп. 3. Спр. 43 (Заяви священників, дияконів і дяків про надання відпусток, призначення на посади, звільнення і переводи в другі парафії. 1920 р.).

13. ЦДАВО України. Ф. 3984 (Українська автокефальна православна церква). Оп. 3. Спр. 56 (Листування Старокиївської парафіяльної церковної ради про перереєстрацію парафій. 1920 р.).

14. ЦДАВО України. Ф. 3984 (Українська автокефальна православна церква). Оп. 4. Спр. 137 (Заяви до Народного Комісаріату Внутрішніх Справ УРСР, Народного Комісаріату фінансів УРСР, до Київського губернського відділу культів в УРСР і про зменшення оподаткування, про дозвіл на скликання церковних з'їздів, про реєстр статутів релігійних громад і т. ін. Копії. 1925 – 1926 рр.).